

Vabadusristi Vendade Ühenduse päevad

Lauri Vaska

See pidi olema reedel, 14. juunil, aastal 1940, kui sõitsime isaga Pärnu, esiteks aga Rakverest Tallinna. Peatusime Tapal paar tundi, oodates Tartust tulevat rongi, arvatavasti kohtumiseks lõuna poolt saabuva te reisikaaslastega. Jalutasime Tapa tolmustel tänavatel, erilist muljet linnakesest saamata. Too astumine on meelde jäänud võib-olla sellepärast, et kaaskõndijaks oli üks tuttav härra (nime ei ole mees), kes jutustas oma vaikselt, mõnusal häälel anekdoote. Ja kui mälu ei peta, astus meiega koos isa Vabadussõja-aegne kolleeg kolonel V. Liivak, värvikas isik, kes aina rääkis ja rääkis, ei mäleta millest, tema ilmekas nägu on aga silme ees küll. Pilt Tapast kui asulast jäi ähmaseks. Mida on elustanud Ilmar Talve üksikasjalik kirjeldus oma kodulinnast.¹

Samal reede õhtul, kui see ikka oli reede, võis ju olla päev hiljem, kuid reede oleks nagu sobivam, ei ole käepärast ürikuid järelevaatamiseks, kui neid üldsegi kuskil on, s.t. samal reedel, olgu ta siis kas või laupäev – jätkus rongisõit Tallinna, ja sealt edasi kitsarööpmelise Pärnu [Sõnaraamat ütleb küll “kitsarööpmeline”, kuid jään siin oma rakverlase-virulase kõnepruugi juurde].

Kui ei eksi, sõitsime magamisvagnis, tukkusime kahekordsetel koikudel. Mu esimene ja koos tagasisõiduga ka viimane vuramine sellises omapärases sõidukis. Viimane nagu-nii, sest niisuguseid raudruunasid kuuldavasti enam ei ole. – Vahel olen unes näinud, et istun kitsal istmel kitsas vagnis, teinekord ajan segamini mängurongiga laste lõbustus-

pargis Pittsburghis, kus pisipoegade Andrese ja Marcusega sellistes ringlesime. – Hoopis elavamalt kui mu omad põgusad kogemused, seostub kitsarööpmeline rong mu mees... professor Martensi ärasõiduga samamoodi suslas,² mitukümmend aastat varem: istuksin nagu samas vagnis tema kõrval või koguni asemel (!), kui ta pikalt-laialt vestles oma kaugelviibiva abikaasa Katiga, ettekujutuses, või vastasistuva Hella Murrik-Wuolijoega tegelikkuses.

*

Pärnu? – Sõitsime Vabadusristi Vendade Ühenduse (VVÜ) päevale, mis oli sel aastal kaheteistkümnnes ja jäi viimaseks Eesti Vabariigi aegu. Eelmine toimus Jõhvis (1939) ja enne seda Valgas (1938).³ Üritustel osales sadu Vabadusristi kavalere, käidi vanadel lahingupaikadel, kuulati referaate, külastati ümbruskonna vaatamisväärsusi. Viimastel aastatel võeti kaasa ristikandjate poegi, ja nii õnnestus mul tutvuda kodumaa looduse ja asulatega, kuhu muidu selles eas (13–15) ei oleks vahest sattunud.

Väljasõidust Jõhvi ja lähistele on mees ekskursioon põlevkivikaevandusse, laskusime maa alla, suure tõstukiga, ja sealt vagonettidega edasi tunnelisse. Kuid... selle maa all käimise võin ära vahetada hiljem kuuldu-loetuga, nii kui mälestustes juhtub, mitte haruharva, et olid seal/nägid seda, tegelikult aga hoopis teiste jutustatu, mis konkureerib omaenda mäliga. Põlevkivikaevandustest on palju kirjutatud, meenub koolivenna Raimond Kaugveri reportaažikas lugu Brežnevi-aegses Loomingus. Ja mees on ennesõjaaegses ajalehes kergelt pilav (Gori?) karikatuur pika musta habemega August Mälgust, kes otsustas kae-vuritega tundmatult seguneda, et kirjutada (mul lugemata) romaani “Kivid tules”. – Andestust! kaalutlen uuesti: toda väljasõitu kaevandusse tungivamalt meenutades ilmub pilt maa-alusest tunnelist liiaks selgelt, et loetuga segamini ajada.

¹ Ilmar Talve. Kevad Eestis. Autobiograafia. Ilmamaa, Tartu, 1997.

² Jaan Kross. Professor Martensi ärasõit. Eesti Raamat, Tallinn, 1984.

³ Päevade asukohti ja aastaarve on mälus värsken-danud mõne aja eest ilmunud “Eesti Vabadusristi Kavalierid. Register”, Eesti Sõjahaudade Hoolde Liit, Pärnu, 1997.

VVÜ ekskursioon jätkus Kiviõli töötlemisvabrikusse, kus näidati, mida kõike võib põlevkivist teha, kütust mootoritele ja igasuguseid kasulikke keemilisiprodukte.

Kõige meeldejäävamaks kujunes külaskäik Oru lossi ja lähikonda. Esiteks, imposantne ehitis ise, EV presidendi (suve)residents, eriti aga piinlikult hoolitsetud aed lõpmatutena paistvate lillepeenardega. Astusime (külastitele avatud) lossi saalides, kus oleks nagu pakutud suupisteid-jooke. Presidenti ei olnud kohal, või nii meile teatati. – Ja siis need lossi pikad-laiad terrassid, mitmel kõrgusastmel, päratute valgete paeplaatidega kaetud. Ja Pühajõe ürgorg sealsamas, mida kõike ei jõudnud ära imestada-imetleda. Pilt-pildid on tänaseni mäluvarus, mitte tingimata aga ühtivad tolleaegsete fotodega raamatutes.

Kui jalutasime ilmatuulusas lilleaias, mainis giid – selline termin oli toona muidugi tundmata, ja käibel olnud vastet ei mäleta, kui midagi niisugust oligi, turismijuht igatahes ei sobi, turistid me ju polnud, olime riigivõimu külalised – nõnda siis “giid”, kelleks võis olla aednik ise või üks tema abilistest, teadustas muu hulgas, et aias kasvab 6000 roosipõõsast! (Või oli see “ainult” 2000, tegelik arv on võib-olla kuskil kirjas, ei ole aga mõtet hakata uurima, käesoleva episoodikese tuuma see oluliselt ei muuda.) Nägime punetavaid roosiridasid oma silmaga, too (ikkagi) neljakohaline arv imponeeris, jäi ajusoppi. Ja ärkas üles aastaid hiljem, Ameerikas 1952, kui töökohta otsisin ühe Long Islandi sakslasest aedniku juures, kes kasvatas roose ja vajas abilist, ja küsis siis mu tööstaaži järele, millele vastasin, spontaanselt – NB!: vajasin hädasti tööotsa! –, et olen oma vanal kodumaal (*the old country*) kasvatanud-aretanud-hooldanud *sechs tausend Rosen!* – jutt käis nimelt *auf deutsch*, õigemini inglisea kahas, nõnda kui uusimmigrantidel suupära-

sem. Kurat teab, miks see silmapilgu olukorras täiesti ebakohane arv mulle äkki pähe kargas, pärines aga kindlasti Oru lossi roosiaiest. Kodutalus kasvas meil umbes tosin roosi, mille eest ema ja õde hoolitsesid. Noh, *Herr Gärtner* nägi mu blufi muidugi läbi, enne küsis veel jutujätkuks, kuidas sa siis neid roosioksi lõikasid, andis käärid kätte, et näita (ta just sinatas, eaka mehe, ka antvärgi õigus või tava noort “kolleegi” familiaarselt kõnetada). Klõpsutasin korra-paar, kuid vana oli juba otsustanud. – Epiloog: hilisemal eluajal olen roose kasvatanud küll ja küll, asjatundlikult, kuid külmad talved on kõigile lõpu teinud.

Ei ole enam Oru lossi, ei roosiaeda. – Kui üle poole sajandi hiljem Orut ja ümbruskonda külastasin, oli raske orienteeruda, kus asus hoone, kus see ja teine. Mõned kiviplaadid olid alles, umbrohu embuses. Pühajõe aga vulises sama rõõmsalt-tormikalt kui muiste, ürgorg puutumata – vähemalt Loodus ei olnud alla andnud.

*

Aasta varem, 1938, toimus VVÜ päev Valgas. Olin jällegi isaga kaasas, tutvudes esmakordselt-põgusalt Lõuna-Eestiga.

12. juunil kogunesime Paju mõisa lähisele, Vabadussõja kuulsale lahingupaigale, kus sõjavägede ülemjuhataja Johan Laidoner asetas nurgakivi Paju monumendile (millest, muide, pole tänapäevani asja saanud). Paju lahingu käigust pidas sõjateadusliku ettekande (kolonelleitnant) Johannes Soodla,^{4, 5} kes võttis tollest taplusest osa Kuperjanovi partisanide pataljoni rooduülemena.⁶ – Kõneleja seisis väiksel kõrgendikul, ta ees (kolmejalgsel toel) lahtirullitud maakaart, millele viitas, kirjeldades lahingu üksikasju. Istusime isaga künka veerul, kümmekonna meetri kaugusel. Ja meelde on jäänud Soodla ülevaate kriitiline toon, et oleksime pidanud olema paremini ettevalmistatud vältimaks suuri inimkaotusi, et oleksime vajanud neid ja neid relvi jne. Mille peale astus välja Laidoner, kes seisis sealsamas, omapoolse kriitikaga, aga referendi vastu, võib-olla juba ettekande ajal vahele segades: meil ju ei olnud, meil ju ei olnud... ei seda ega teist vajalikku, et olukord oli selline, nagu ta oli. Vana kindral (mis vana, alles 54!) näitas oma üleolekupoosi, millest varemalt ja hiljemgi tema kohta kuuldud.

⁴ J. Soodlat autasustati kahe Vabadusristiga, mõlemad “vabadussõjas ülesnäidatud isiklise vahvuse eest”, II/ 2. ja II/3.

⁵ Eesti Vabadusristi Kavalerid. Vabadusristi Vendade Ühenduse keskjuhatusse väljaanne, Tallinn, 1935. Kordustrükk: Kirjastus Välis-Eesti & EMP, Stockholm, 1984.

⁶ Vt. Eesti Vabadussõda 1918–1920. 1–2. kd., Tallinn, 1937–1939; Vabadussõja Ajaloo Komitee populaarteadusliku väljaande kordustrükk. “Kultuuri” Kirjastus, 1951.

See Laidoneri reageerimine Soodla ettekan- dele tuletab meelde isa kunagi hiljem jutustatud intsidendist Vabadussõja aegu. – 5. jala- väerügemendi staap asus Narvas, kuskil keldris, kui sinna sisenes üks kahurväelane, pöördudes otse rüü. ülema Nikolai Reegi poole, et härra kolonel – õigemini vist hr. polkovnik, sest Reek pidi tollal kandma alam-polkovniku kraadi, kolonelid *etc.* tulid hiljem, Vabadussõjas olid nad kõik veel tsaaarmee tärnide või nende võrdväärtsetega ehitud (või sõja jooksul tehtud ülendustega, kuid ikkagi venepäraselt pruugis).⁷ Nõnda siis: “Hr. polkovnik, me vajame hädasti...” alustas keldrisse sisenenud kahurväelane. Mees aga ei saanud lauset lõpetada, kui Reek pahvatas: “Mul ei ole, mul ei ole ...”, mõeldes suurtükipatareid või mürske vms. rindemeeste toetuseks, mida arvas saadikut nõudvat. Ja kratsis pead, nagu tal olevat sellistel puhkudel kombeks olnud, niikui isa (sama rügemendi komandant) toda stseeni meenutas. Tuli välja, et kahurväelane ei soovinud muud kui üht *kaardimängupakki!* Et rindel on praegu vaikne, meestel igav, tahtvat atskood taguda.

Eelnev vahemärkus võib tunduda kontekstivälisena, kuid Reek oli ju samuti Vabadusristi kavalier (ja milline veel, VR I/2 ja II/ 2 ja 3, viimased kaks isikliku vahvuse eest),⁶ ja nendest me ju käesolevas pajatame. – Kui aga lisada, et Reek oli Eesti aja lõpu poole meie kooli, Riikliku Inglise Kolledži lastevanemate komitee esimees, nüüd juba kindralleitnandi vormis ja tohutult kõhukas, siis on see selgesti liiast. Veelgi vähem saab õigustada mainimast, et Reegi tüdart (minust mõned klassid allpool) toodi-viidi kooli autoga... Ja kui ma veel tüdruku välimuse kohta midagi vahele torkaksin (nt. et ta kandis tumesinist samestist kleiti), siis oleks see juba ülearu narr mis narr. – Ometi, ometi, kaugeleulatavad assotsiatsioonid on pahatihti vältimatud, olgugi et õigustamatud või ebasüüdsadki.

Pardon kõrvalepõike eest. Nüüd oleme Valgas, on söömaaeg kasarmus, pikad lauad, kausis hernesupp sõdurikatlast. Suure saali kõrvaltoa uks oli pooleldi avali, seal istus sõjaväe eliit, kindralid, kolonelid ja kes nad kõik olid, paistis, et viinapitsidki ei puudunud. Nende kulul visati reaveteranide poolt nalja, mu isa kaasa arvatud.

Valgast sõitsime Võrru ja Petserisse, veoautodega, istusime lahtises tagakastis, kõrge- mad ohvitserid küllap peenemate sõidukitega. Võrust ei ole midagi meeles, võib-olla ei peatanudki, Petserist aga veidikene küll: igavad, liivased tänavad, agulikud puumajakesed, ei muud. Pool sajandit hiljem sattusin taas sellesse venepärasesse, ortodokssesse linnakesse, kus sai tutvutud ka (jubedust äratavate) katakombidega.

Pärnus

Oleme lõpuks päral, Vabadusristi Vendade Ühenduse viimasel kokkutulekul, mille asukohana on kirjas “Pärnus ja Sindis”. – Sindist on meeles Tekstiilvabriku külastamine, kuid ei midagi mälestusväärset, ka Pärnu linnast üksnes “üldsust ebahuvitavat”. – Nagu näiteks jäätis! Kõige maitsvam mu senises noores elus, ütleksin, et hilisem elu kaasa arvatud, sest selle produkti tarbimise võlu ei ulatanud murdeest palju kaugemale.

Nüüd aga istusime Rannakohviku rõdul, jäätist serveeriti kaunis, ümmarguses, läikivas metallanumas. Täisealistele pakuti aroomikat kohvi, nõnda mu ninasõõrmed mäletavad. Võõrustajaks omanik ise, isa hea tuttav. Laudkonda täiendas Evald Pajos oma poja Ilmariga – ammuaegsed sõbrad, elasime varemalt Nõmmel samas majas, ühine köök, peaaegu et ühine pere, Ilmar pealegi mu pinginaaber Hiiu algkooli päevilt. Ja lisaks, Pajoste ja meie pere algkodu asetses samas Rakvere kreisis.

Pärnu Rannakohvik ehitati alles eelneval aastal, uhke ja särav, niikui võrdkuju Eesti edukusest. Nägusad-puhtad lauad-toolid, hästiriidetatud külalised, teenindus üliviiisakas, summutatud jutukõmin, kõik kokku nagu mõnes välismaa filmis. Nõnda teatab mälu pilt, ja kui ta ongi natuke ilustatud, siis mitte teadlikult, ja kui ka iga üldistus ei pea täpselt paika pidama, siis mälestuses ju ometi lubatud! Ilm oli mahe, päikesepaisteline, igaviku hõng nagu hõljunuks sealsamas. Ja ime küll, õigemini täiesti ootuspärane, et ei tundnud üldsegi eelaimust, et päev oli sisuliselt viimane Eesti iseolemise lühikeses elus, mis noortele paistis igikestvana.

⁷ Eesti riik ja rahvas Teises maailmasõjas, X kd. Kirjastus EMP, Stockholm, 1962, lk.148 jj.

Õhtupoolikul kogunesime suurele väljakule; see pidi olema Rannapargis, sest kohe üle tänava asus staadion – ja praegu Pärnu linna-plaani silmitsedes on nad ju peaaegu kõrvuti. Ja staadionil on oma kindel koht mu audiovisuaalses mälus, olgugi et “üldsuse” vaatekohalt jällegi marginaalne. Nimelt toimusid staadionil samal ajal kergejõustikuvõistlused, millest olime Ilmariga teadlikud, ka selles, et täna heidab ketast eesti meister Erikson, mis huvitas meid rohkem kui vanameeste seltsis igavleda. Millegipärast ei olnud meil võimalik vaatama minna, mingi päevakohane tseremoonia oli just algamas. Korruga tõusis staadionilt suur juubelduskära, näha ei saanud, kõrge müür või sein ees. “Erikson tegi uue rekordi!” hüüdsime-arvasime Ilmariga kui ühest suust. Ja tõsi see oli. Nagu hiljem kuulsime, mees heitis 49 meetrit või selle lähedusse ($\pm \pm$). Täpsemad andmed on teadagi rekordite tabelis, olen aga üsna kindel, et mu mälu oluliselt ei peta üle kuuekümnene aasta tagust spordisündmust taastades.

Rannapargis rivistusid Vabadusristi kavalierid VVÜ maakondlike osakondade kaupa. Isa oli tallinlaste üksuses, kuigi algselt Virumaalt. Seisin ta kõrval, ja muuseas, minusuguseid oli kaasas üsna hõredalt, võib-olla ainult käputäis või paar, või ei pannud teisi poisse tähele. – Meie vastas, üle väljaku, seisis Rakvere osakond (mis haaras oma alla ka Virumaa lääneosa) ja rivi otsas juhatus, esimees, tema abi jne., niikui kõikide osakondade ridades. Rakverlasi juhtis Oskar Luiga, tema kõrval Evald Pajos, ja edasi veel paar juhatuse liiget, kelle kõigi peanupud ulatusid kõrgemale mitmekümnelise meeskonna omadest. Mille peale isa kommenteeris: vaat, rakverlased valisid oma juhatuse pikkuse järgi!

[Siinkohal olen sunnitud viitama ühele kurioosumile: kolonel Oskar Luiga nimi puudub nii “Eesti Entsüklopeedias” (5. kd., 1990) kui ka hiljutises “Eesti elulugudes” (EE 14. kd., 2000)! O.L. oli Vabadussõja väljapaistvamaid väejuhte, legendaarne võitleja, keda autasustati kolme Vabadusristiga, kaks neist isikliku vapruste eest.⁶]

*

⁸ Eesti ajalugu. Kronoloogia. Koost. Sulev Vahtr. Olion, Tallinn, 1994. 257 jj.

Viibime endiselt Pärnu Rannapargis, arvata-vasti peeti kõnesid (neist ei saa kunagi mööda!), kindlasti toimus muudki päevakohast, võib-olla ka midagi meelelahutuslikku, nagu pasunakoori kontsert. Kui pingutaksin, meenuks ehk konkreetselt. Kuid siis ehk hakkaksin fabuleerima, parem ütleme otse, ei ole täpsemalt meele. Välja arvatud see kõige olulisem.

Laidoner pidi ütlema lõppsõna või tervituse, tema sõnavõttu oodati. Õhtu hakkas otsa saama, või oli see juba hilisel pärastlõunal, kui teatati, et ülemjuhataja on ootamatult kutsutud pealinna riiklikult tähtsais asjus. Teade ei tekitanud esialgu ärevust, suurte ninade asi, eks neil ole ju igasugusi õiendamisi. Ei mäleta, kes väljuhäldaja kaudu teate edastas, kas keegi korraldajatest või hoopis mõni kõrgema kraadiga veteran ise, nt. Soots või Reek... Tundub, et just üks viimastest, sest hääli oli autoriteetne, asjalik, kuid ka nagu varjanuks midagi. Ei tekitanud otsest ärevust, seda küll, kuid peagi hakati arutama, seisti ikka veel osakondade kaupa ridades, et kas siiski pole midagi tõsist lahti.

Nüüd peaksin täpsustama käesoleva meenutuse kuupäevi, millega olen aga kimpus. Alguses osutasin reedele, 14. juunile kui sõidule Rakverest (via Tallinn) Pärnu, kuhu niisiis oleksime pidanud jõudma laupäeval. Kuid too VVÜ üritus tundub rohkem ühepäevaseks, ja nimelt pühapäevaks, ja Pärnus me minu mälu järele ei õöbinud. Olgu siis nõnda, et saabusime Pärnu pühapäeva, 16. juuni hommikul ja lahkusime sama päeva õhtul. Kahjuks ei tea enam kedagi, kelle käest aru pärida, kas oli nii või teisiti. Kui VVÜ kaheteistkümnenda päeva koordinaadid on kuskil kirjas, olge lahked, parandage mu võimalikke vigu!

Nonde saatuslike päevade kroonika on muidugi üldtuntud, kuid lugeja mälu värskendamiseks tsiteerime olulisemat.^{7, 8} NB: käesolev mälestuskild piirdub isiklike meenutustega, selguse mõttes aga tunduvad vajalikena teatud viited faktide raamistikku.

12. juuni. Baasides on märgata suuremat elevust. Hakatakse kinni pidama Eesti kaubalaevu, mis pukseeritakse Paldiski.

14. juuni. N. Liit esitab Leedule ultimaatumi, nõudes Moskva-sõbraliku valitsuse moodustamist ja täiendavate Punaarmee väekoondiste lubamist Leedusse. N. Liidu lennukid tulistavad Soome lahel Keril tuletorni juures alla diplomaatilise postiga

Tallinnast Helsingisse lendava Soome reisilennuki "Kaleva". Baasiväed Eestis seatakse lahinguvalmis, peetakse miitinguid. Vene laevad tõmbuvad välja Tallinna reidilt Eesti rannapatareide laskeulatusest.

15. juuni. Tallinnas algab Eesti-Läti-Leedu sõprusühingute ja teiste seltskondlike organisatsioonide kongress (Balti nädal). Vene väed okupeerivad Leedu, president A. Smetona põgeneb maalt. Vene laevad püüavad kinni Soome lahel E.V. presidendi mootorpaadi ja viivad selle koos kapt.-major J. Klaariga Kroonlinna. Eesti on Vene mere- ja õhujõudude poolt täielikult sisse piiratud.

16. juuni. TASS teatab, et Eesti, Läti ja Leedu olevat sõlminud sõjalise liidu N. Liidu vastu. Kell 2 teatab Eesti valitsus N. Liidu saadikule Tallinnas, et sõnum ei vasta tõele. Kell 16.20 antakse Moskvast ultimaatum, milles rea aluseta süüdistuste esitamise juures nõutakse N. Liidule "ebasõbraliku" valitsuse lahkumist ja punavägede takistamata läbipääsu Eestisse, et "kindlustada pakti täitmist". Vastust nõutakse kella 24-ks. Samasugune ultimaatum esitatakse Lätile. Eesti ja Läti on sunnitud alistuma. E.V. valitsus esitab lahkumispalve. Vene sõjalaevad püüavad kinni Eesti reisilaeva "Estonia" ja pukseerivad selle Paldiski.

Nõnda siis, tagantjärele on kõik teada, kuid toonastel reakodanikel peaaegu et mitte midagi, kaasa arvatud Vabadusristi kavalierid tol päeval Pärnus. Ja ega riigijuhtidelgi saanud olla täpset ülevaadet idanaabri kiiresti arenevast salakavalast operatsioonist.

Päev või kaks varem oli Vene survest Leedule kuulda küll. Kuid Leedu tundus nii kaugeta, pealegi võisid nad tõesti mingi venevastase rumalusega hakkama saada, mis meisse ei puutunud. Eesti-Vene suhted pidid korras olema, või nii me uskusime, soovisime uskuda. Niikui ikka ja alati, ähvardavat hirmu püütakse summutada, mujale suunata. – Öhtu edenedes, sealsamas Rannapargis, muutus meestevaheline jutt siiski rahutumaks. Vististi imbus kuuldus hädaohust ka laiemasse ringi.

Muud ei ole sellest pühapäevast rohkem meeles, samuti tagasisõidust, mis aga kindlasti toimus taas, noh, ütleme nüüd keelenormijate rõõmuks, kitsarööpmelisel raudteel. Kitsas niikuinii, nii raudtee kui ka rong, selles punktis me ortograafia-tähdidega tülli ei lähe. Kas jällegi magamisvagunis või ahtatel istmetel tukkudes? Või oli sõit Pärnu (vide supra) hoopis istmetel ja tagasi koikudel? Nii või teisiti, ajalugu ei ole sellest enam huvitatud.

Okupeerimine

Esmaspäeval, 17. juunil jõudsime Tallinna, suundusime kohe meie korterisse Tähe tänaval, Pajosed olid kaasas. – See sõprus- või sõjaline liit Lätiga, või mis ta õieti oli, oli kindlasti valitsuse poolt viga, täheldas Pajos (meie pere lastele oli ta Onu Paju). Isa vastas, et vaevalt midagi sellist oligi, lihtsalt venelaste ettekääne. – Kaks vana sõpra ja kolleegi, Onu Paju ja isa, rüüpasid kodutehtud õunaveini. Kristallkarahvin seisis klaasustega puhvetis pisikeses söögitoas; too jooginõu oli rohkem ilustuseks, sisu tarvitati vaid paar-kolm korda aastas, eriliste tähtpäevade puhul. Nüüd siis oligi selline päev, sedakorda aga rusuv, alati julgelt meelestatud mehed löödud. – Päeva jooksul oli saanud kõik selgeks, Eesti riik oli kadumas. Mis edasi, seda ei osanud keegi tol päeval täpsemalt ennustada. Sedastati vaid niipalju, et kurikaval Vene taktika oli taas võidutsemas, Balti riike nopiti ühekaupa, eelmisel, 1939. aasta sügisel Eesti, Läti, Leedu, nüüd vastupidises suunas.

Sõitsin rongiga Rakverre, kas koos Pajosetega, kes nüüd seal ja oma talus Arknal elasid, ei mäleta. Isa jäi Tallinna, läks oma töökohale põllutööministeeriumis.

17. juuni. J. Laidoner kirjutab kell 8 hommikul Narvas Leningradi sõjaringkonna ülema Meretskovi juures alla diktaat-kokkuleppele, N. Liidu tingimustele: Eestisse tuuakse 80 000 punaväelast; nende kontrollile allutatakse post, telegraaf, telefon ja raudtee; eraisikutelt tuleb relvad kokku korjata ning igasugused rahvakogunemised keelustada. Samal ajal toimub Eesti okupeerimine, baasiväed on jõudnud Tallinna ja üle piiri tulnud üksused valguvad laiali kogu Eesti territooriumil.^{8,9}

⁹ VASKA, Jakob, kapten. Sünd. 24 II 1891. Pärit Rägavere vallast Virumaalt. Lõpetas Rakvere linnakooli, Kostroma maamõõdukooli 1915 ja Pauli sõjakooli 1. I 1916. Vabussõjas teenis Rakvere linna Kaitseliidu ülemana kuni Rakvere langemiseni, hiljem 5. jalaväerügemendi komandandina ja 1. diviisi staabis operatiivadjutandina ja topograafina. Pärast sõja lõppu teotses eramaamõõtjana Rakveres. Detsembris 1924 määrati [Kaitseliidu] Rakvere malevkonna pealikuks. 1926. a. alates teenib Põlluministeeriumi katastri-ametis Harju-Lääne maamõõdu-revidendina. Omab I l. 3. j. V-r.

Tõsi, nad olid juba Rakverre jõudnud, kõik käis imekähku. Kui rongilt maha tulin, märkasin jaamahoones üksikuid võõraid soldateid hallikasrohelistes mundrites, või oli juba mingi valvemeeskond kohal, või seostub see ühe hilisema kogemusega sel mustal suvel? Punaarmee lasi olime ennegi näinud, baaside aegu kogu eelneva talve jooksul Tallinnas, seal need tumesinises vormiriietuses mereväelased aegajalt jalutasid. Nii et erilist hirmu see uus vaatepilt just ei tekitanud. Pea oli segane nagu nii, süda kloppis, jah, isegi viieteistaastasel noorukil, nii ma seda päeva mäletan.

Hakkasin astuma kodu poole, Rakvere-Haljala (munakividest) maanteed pidi, kuue kilomeetri kaugusel asuvasse kodutalusse Kloodis. Kilomeeter-paar Rakverest põhja pool, kus seesama kivitee kulges, asus Tõrremägi, tegelikult lame kõrgendik, millest maantee üsna järsult alla viis. Ütlesin “asus”, sest sama teed pidi uuesti sõites, üle poole sajandi hiljem, nüüdseks asfalteeritud sõiduteel, oli mägi “alanenud künkaks” – niikui taaskohtumisel vanas eas kõik mälestuste kõrge, suur, pikk, lai kahaneb ja kahaneb... Tõrremägi ise oli/on muidugi alles; ja muuseas, ei tea kustmillest ta nimi pärineb, peaks öieti uurima.

Ja iga kord, kui noil viimastel aastatel mäest (ikkagi mägi, vähemalt nime järgi!) ülesse ja alla sõitsime, oma pool tosinat korda, sedakorda autoga, millega siis (!) – ei enam jalgrattaga või munakividel valjult kolisevas vankris konutades, vana ruun oma aegluubis tantsummul vedades. Jah, Tõrremäest möödudes ei ole saanud lahti pildist, mis avanes tol neljakümnenenda juunipäeval. Tegelikult ei ole üldsegi vaja n.-ö. käegakatsutavat seost, toonane pilt istub mu mälusalves kui kogu musta suve must võrdkuju. – Rakvere poolt tulles jääb Tõrremäe tasase pinnaga kõrgendik vasakule, kivine maakamar, kiratsev võsa, üksikud sara-puud, mille tüve ümbruse kivipurus rästikud pesitsesid, nõnda mäletan lapsepõlvest, kui karjapoiss Juhaniga toda ümbrust takseerisime ja pähkleid korjasime.

Nüüd aga, ikka samal “juunisündmuste” alguspäeval, laiutas Tõrremäel Punaarmee laager, väiksed pruunikad telgid, mille ümber askeldasid sõdurid, kokku ehk sadakond või paar. Mürakad veoautod ja laskeriistad sealsamas pargitud. Telkide vahel pisikesed lõkketuled, keedeti midagi, suits ja hais ulatusid maan-

teeni, millel astusin. Lüheldastena paistvad hallikad mehekogud, ähvardavalt võõrad! – Kui ütleksin, et rabas, löi tummaks, siis ikkagi toda jubedat tunnet öieti väljendamatat. – Nõnda see algas, Eesti oli sõna otsese mõttes võõrvägede poolt alla heidetud.

*

Oma isa Jakob Vaska olen jätnud käesolevas kirjatükis peaaegu anonüümseks, olgugi et ta oli sisuliselt peategelane kõigis neis ettevõtmistes-reisides. Seepärast lisan ta lühieluloo, nagu see aastal 1935 avaldati (vt. viide 5).⁹ Samas teoses (“Eesti Vabadusristi kavalerid”) on vastavad andmed ka teiste kavaleride kohta, keda olen nimetanud.

Varakevad 2001

Lauri Vaska
(1925)

keemiaprofessor emeeritus (Clarksoni Ülikool, Potsdam, New York USA).
Avaldanud erialalisi töid Ameerika ja Euroopa teadusajakirjades ning memuaare Loomingus, Akadeemias, Sirbis, Manas jm.
Foto: R. Alliksaar (2001)